

RADOSŁAW KRAJNIAK, Archiwum Państwowe w Toruniu
<https://orcid.org/0000-0002-7016-8859>
radekrajniak@gmail.com

**Rec.: UDO ARNOLD, „ZAKON NIEMIECKI.
POSTAWY, REGIONY, OSOBY”**

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika,
Toruń 2023, ss. 634, ISBN 978-83-231-4042-9

Nakładem wydawnictwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i pod naukową redakcją Romana Czai, ukazała się obszerna publikacja będąca zbiorem tłumaczonych na język polski tekstów poświęconych różnym aspektom funkcjonowania zakonu krzyżackiego. Ich autorem jest niemiecki badacz Udo Arnold, od wielu lat blisko współpracujący z polskimi historykami. Na potrzeby recenzowanej książki tłumaczeń jego tekstów podjęły się Liliana Lewandowska i Małgorzata Nowak.

W rozpoczynającym książkę wstępie (s. 7-10) R. Czaja podkreślił nieustanne zainteresowanie polskiego czytelnika dziejami zakonu niemieckiego. Stwierdził też, że „potrzebę nowszej literatury zaspokajają pojawiające się na rynku księgarskim tłumaczenia prac autorów zagranicznych...”. Nazbyt to surowa ocena rodzimego środowiska historycznego, brzmi to bowiem tak jakby polscy badacze do poznania dziejów zakonu niemieckiego nie „dokładali” się wcale lub w minimalnym zakresie, a przecież na wielu odcinkach tych badań jest wręcz odwrotnie. Nie zmienia to naturalnie faktu, co podkreśla i uzasadnia dalej R. Czaja, że dorobek U. Arnolda nad dziejami Krzyżaków jest okazały i faktycznie należy on do najwybitniejszych badaczy tego zakonu.

Teksty składające się na recenzowaną książkę publikowane były w pierwotnej wersji w latach 1976-2007 i dotyczą historii zakonu niemieckiego aż po wiek XX. Pierwszy artykuł składający się na omawiany tom dotyczy najdawniejszych dziejów zakonu, tj. okresu od 1190 do 1291 r., czyli rozwoju zakonu w czasach wielkiego mistrza Hermana von Salza i jego obecności w Ziemi Świętej. Kolejne artykuły poświęcono pieczęciom zakonnym jako świadectwom zarówno pobożności, jak i świadomości własnej oraz kultowi świętych Jerzego

i Jakuba. Po nich zamieszczone zostały prace podejmujące zagadnienia relacji zakonu ze Szttaufami, reformy reguły z 1606 r. i udziału w wojnach z Turkami oraz pozycji kobiet w zakonie. W następnych artykułach otrzymujemy wykłady o ważnych postaciach tj. biskupie kurlandzkim Edmundzie von Werth, wielkim mistrzu Albrechcie von Brandenburg-Ansbach i mistrzu krajowym Gotthardzie Kettlerze. Teksty o charakterze biograficznym pojawiają się także w późniejszych częściach książki, gdy autor przybliży postaci arcyksięcia Austrii i wielkiego mistrza zakonu Leopolda Wilhelma oraz wielkiego mistrza Klemensa Augusta Witelsbacha. Interesujące są również uwagi na temat Maksymiliana Franciszka, szczególnie w kontekście poruszanych tam zagadnień dotyczących obecności muzyki w dziejach zakonu i patronatu jaki został udzielony młodemu Ludwigowi van Beethovenowi. W innych tekstach składających się na recenzowaną książkę U. Arnold rozważa m.in. to, co dokładnie oddaje tytuł jednego z nich, „Czy zakon niemiecki pod koniec XVI w. mógł odzyskać Prusy?”. Istotną część książki stanowią też wyniki badań autora nad obecnością zakonu m.in. w Wenecji, baliwacie Bolzano, Turynii i Nadrenii. Nie mniej ważne są uwagi autora o gospodarczej roli zakonu, jego przekształceniu w korporację szlachecką, roli jaką odegrał w okresie kontrreformacji i jego stosunku do pokoju westfalskiego, który kończył wojnę trzydziestoletnią. W ostatnim z zamieszczonych w książce artykułów U. Arnold pisze natomiast o zawłaszczeniu tradycji zakonu w Niemczech w trudnych dla instytucji wiekach XIX i XX oraz rodzącym się nacjonalizmie i nazizmie.

Zbiór artykułów uzupełniają nota bibliograficzna, wskazówki bibliograficzne, wykaz ilustracji i map, trzy indeksy (autorów, postaci historycznych i geograficzny), oraz 33 ilustracje i mapy przedstawiające m.in. baliwatę zakonne w Rzeszy, władztwo w Prusach i Inflantach, wizerunki wybranych dostojników, a także odznaki, medale i krzyże.

Przechodząc do oceny książki, chciałbym podkreślić, że nie będę starał się, z powodu braku odpowiednich kompetencji, na szczegółową ocenę pracy osób odpowiedzialnych za przetłumaczenie tekstów U. Arnolda. Drobne uwagi jakie nasunęły mi się w trakcie lektury dotyczą w zasadzie tylko przetłumaczenia kapitulnej godności prepozyta jako proboszcza (s. 176-178, 185), oraz wspomnienie na s. 29 o „napiście okołowym” zamiast otokowym pieczęci. Całość czyta się jednak dobrze i niewątpliwie trud włożony w przekład tekstów na

język polski należy docenić. Chybionym pomysłem wydaje się jednak włączenie do książki dwóch artykułów prezentujących relacje Zakonu ze Szaufami (s. 87-100 i s. 101-121). Wiele akapitów jest w zasadzie identycznych, dodatkowo w wydany później tekście, nie wspomina się o tym wcześniejszym, a to wystawia autorowi niestety nie najlepsze świadectwo¹. Słabszą stroną książki jest też poziom jej redakcji. Błędy językowe, przynajmniej te na które się natknąłem, biorąc pod uwagę objętość książki mogą wydać się stosunkowo nieliczne, choć z pewnością nie niemożliwe do wychwycenia w korekcie przy odpowiednim nakładzie pracy, której należy oczekiwać od poważnego uniwersyteckiego wydawnictwa². Podobnego profesjonalizmu należałoby też wymagać od osoby/osób³ odpowiedzialnych za indeksy, które są niestety mocno niepełne, przy czym kontrolowane były jedynie wybiórczo. Brakuje w nich m.in. haseł w indeksie geograficznym⁴, indeksie autorów⁵, indeksie postaci historycznych⁶, poza tym przy

¹ Por. U. Arnold, *Die Stauffer und der Deutsche Orden*, [w:] *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe. A Collection of Essays in Honour of Tore Nyberg*, red. Lars Bisgaard, Carsten S. Jensen, Kurt V. Jensen, John Lind, Odense 2001, s. 145-155; T e n ż e, *Der Deutsche Orden – ein staufischer Hausorden?*, [w:] *Der Deutsche Orden in Europa*, red. Karl-Heinz Rueß, Göppingen 2004, s. 10-28.

² Zob. s. 9: „historii zakonów rycerskim”; s. 12 „stałe odziały”; s. 13 „w celu wniesienia stałego szpitala”; s. 15 „znalazł się kłopotliwej sytuacji”; s. 18 „stał się o konsolidację władztwa gruntowego”; s. 20 „senioracie”; „wielkiej różnorodnych pieczęci”; s. 41 „z pochodząca połowy XIII w.”; s. 49 „o farnie” (zamiast „o farze”); s. 51 „wnoszącym się nad miastem”; s. 55 „a z klęska Turków”; s. 60: „Ogólnym wzrost”; s. 69 „wywodami Fischera” (powinna być Fischer, mowa bowiem o autorce Magdzie Fischer – podobny błąd także na s. 81); s. 76 „powstałym w Kętrzynie”; s. 79 „bardziej intensywna”; s. 81 „przyjrzyć się ponownie”; s. 108 „zażegnać niebezpieczną grożące jego zakonowi”, „było sprzeczne z interesem instytucji”; s. 110 „Było to widocznie zwłaszcza w osobie”; s. 116 „sprawował pieczę na cesarskim zamkiem”; s. 119 „mała osobisty charakter”; s. 144 „wydawało się szczególne sensowne”; s. 145 „tworzyły nawet odrębny konwent”; s. 168 „po zamordowania Mendoga”; „złączenie pruskiej i inflanckiej władzy”; s. 176 „związanym z tym opłat”; s. 186 „W latach latach”; s. 204 „który w tymczasem”; s. 213 „napisany w Prus Królewskich”; s. 565 „Neu Heinhrih”.

³ W stopce redakcyjnej widnieje tylko autorka „indeksu osobowego” Blanka Heberlejn.

⁴ Zob. np. hasła „Debreczyn” (s. 9); „Hanower” (s. 8) „Italia” (ew. Włochy) (s. 10); „Neapol” (s. 97); „Ottmarsum” (s. 68); „Saratow” (s. 9); „ziemia chełmińska” (s. 72). Na s. 599 indeksu zamiast poprawnego hasła „Semigalia” pojawia się błędne „Semgalia”. Forma ta pojawia się także w tekście głównym, m.in. na s. 162-165.

⁵ Zob. np. W. Mager (s. 20); E. Lindemann (s. 23); P. Meyers (s. 39); H. Małkiewiczówna (s. 49); M. Fischer (s. 64-65, 69, 77, 81, 83, 86); J. Link (s. 67); K. A. Hahn (s. 69).

niektórych hasłach nie zapisano wszystkich wystąpień w tekście⁷. Błędnie przyporządkowano też historyka sztuki Detharda von Winterfelda, który zamiast w indeksie autorów, pojawia się w indeksie postaci historycznych (s. 584). Odwrotną sytuację zauważamy z kolei w przypadku kronikarza Marcina Grunewega, burmistrza elbląskiego Johanna Erckela i tamtejszych mieszczan Paula Scholtze i Christoffera Thauwera, którzy powinni znaleźć się w indeksie postaci historycznych, a nie współczesnych autorów (s. 562-563, 567). Nieporozumieniem jest także zapisanie w indeksie haseł „Konrad I, landgraf Turynгии” (s. 577) i „Konrad z Turynгии, wielki mistrz zakonu niemieckiego” (s. 578). Mowa tu bowiem o tej samej postaci.

Na drobny komentarz pozwolę sobie także w odniesieniu do zawartych na s. 555-556 wskazówek bibliograficznych. Wśród wymienionych i polecanych tam prac znalazły się książki Macieja Dorny⁸, Dietera Heckmanna⁹ i Norberta Delestowicza¹⁰. Jako współautor i autor obszernych recenzji pisanych na marginesie wymienionych pozycji¹¹,

⁶ Zob. np. „św. Barbara” (s. 73); „Gerhard von Malberg” (s. 96); „Heinrich von Neuneck” (s. 75, 78, 83); „Jezus (Chrystus)” (s. 70, 74); „Liwowie” (s. 64); „św. Tomasz” (s. 86); „św. Wojciech” (s. 73).

⁷ Przykładowo hasła: „Akka” (s. 14, 16, 41, 88, 93, 96); „Cesarstwo Rzymskie” (s. 25); „Dzierzgoń” (s. 39); „Gdańsk” (s. 73); „Inflanty” (s. 18, 24-25, 36, 47, 56, 71); „Królestwo Jerozolimy” (s. 15); „Królestwo Sycylii” (s. 88-90); „Neustetten” (s. 82); „Prusy” (s. 78); „Ryga” (s. 47); „Siersdorf” (s. 37); „Tiel” (s. 71); „Tallin (Rewal)” (s. 36); „Weimar” (s. 51); „Ziemia Święta” (s. 21, 24-26, 80, 87-88, 92); „Bejbars” (s. 25); „św. Elżbieta” (s. 51-52, 57, 81); „Izabela z Brienne” (s. 92); „św. Jan” (s. 67); „Maria Panna” (s. 74, 86); „św. Michał” (s. 42); „Prusowie” (s. 64); „Templariusze” (s. 63); „Turcy” (s. 55-57, 61).

⁸ M. Dorna, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1309. Studium prozopograficzne*, Poznań 2004.

⁹ D. Heckmann, *Amstträger des Deutschen Ordens/Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020.

¹⁰ N. Delestowicz, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach (1310-1351). Studium prozopograficzne*, Kraków 2021.

¹¹ Zob. R. Biskup, R. Krajniak, [rec.] M. Dorna, *Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228-1309. Studium prozopograficzne*, Poznań 2004, „Zapiski Historyczne” 73: 2008, z. 2-3, s. 229-236; R. Krajniak, *Dostojnicy i urzędnicy zakonu niemieckiego do 1525 r. Uwagi i uzupełnienia do spisów opracowanych przez Dietera Heckmanna*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 60: 2021, s. 211-245; Tenże, *Prozopografia pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego w pierwszej połowie XIV wieku. Uwagi krytyczne na marginesie książki Norberta Delestowicza*, „Zapiski Historyczne” 88: 2023, z. 4, s. 119-156.

w których wykazałem liczne błędny i niedociągnięcia, nie mogę odmówić sobie okazji by przypomnieć czytelnikom o tych publikacjach, które należy czytać łącznie z recenzowanymi książkami. Poza tym w przypadku M. Dorny wskazane byłoby jednak przywołanie drugiego, poprawionego wydania jego książki, które ukazało się w 2012 r. w języku niemieckim¹².

Tytułem podsumowania należy stwierdzić, że pomysł uprzystępnienia części naukowej spuścizny U. Arnolda polskiemu czytelnikowi był pomysłem dobrym, choć niedostatki redakcyjne obniżają nieco wartość książki. Pytaniem otwartym pozostaje też, czy wszystkie zamieszczone teksty przekazują aktualny stan wiedzy. Wydaje się, że wszelkie tłumaczenia i wznowienia prac już raz wydanych mają, albo może lepiej, miałyby dużo więcej sensu, gdyby w sytuacji, gdy dotyczy to autorów żyjących, takie przedsięwzięcie wydawnicze było okazją do ponownego przejrzenia tekstów, ich przepracowania i uaktualnienia. Nic takiego nie miało niestety miejsca w przypadku recenzowanej książki, a trudno uwierzyć, że do swoich wcześniejszych tekstów, niektórych nawet sprzed kilkudziesięciu lat, U. Arnold nie miał nic do uzupełnienia i poprawienia¹³.

RADOSŁAW KRAJNIAK – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Laureat Programu START Fundacji na rzecz Nauki Polskiej dla wybitnych młodych naukowców. Stypendysta Fundacji Lanckorońskich i Polskiej Misji Historycznej w Würzburgu. Realizował i realizuje indywidualne i zespołowe granty finansowane przez Narodowe Centrum Nauki, Narodowy Program Rozwoju Humanistyki i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Autor kilkudziesięciu prac poświęconych przede wszystkim średniowiecznemu duchowieństwu.

¹² M. Dorna, *Die Brüder des Deutschen Ordens in Preußen 1228-1309. Eine propographisch Studie*, Wien-Köln-Weimar 2012.

¹³ Tylko jednym, wcale nie najważniejszym, efektem braku uaktualnienia tekstów jest np. pojawiające się na s. 48 w przypisie 23 odwołanie do będącego w 2002 r. w przygotowaniu tekstu Udo Arnolda, który miał się ukazać w pracy zbiorowej pod redakcją Norberta Angermanna. Czyżby artykuł ten był nadal po ponad 20 latach w przygotowaniu?